

**СЕМІОТИКА ТІЛА У ПРОЗІ ВІТОЛЬДА ГОМБРОВИЧА
І МІЛАНА КУНДЕРИ**

У статті розкрито семіотику тіла, роль тіла у знакових системах політики, екзистенційного пізнання, онтології.

В оповіданні М.Кундери "Едвард і Бог" є любовна сцена гротескного святотатства, в якій молодий коханець примушує стару й огидну партійну активістку голою на колінах проказувати "отченаш": таким чином перед Едвардом "колінкувала директорка, з якої глузував її підлеглий, перед ним була революціонерка, з якої глузувала молитва; з цієї жінки, яка пробувала в молитві, глузувала її нагота". Етичним і естетичним ефектом цього дійства є поєднання абсолютно суперечливих під кутом зору культурної традиції і стереотипів двох актів – наготи й молитви. І нагота, й колінкування мають цілком відмінні значення у знакових системах і ритуалах сексуальної гри, релігії, політики чи суспільних стосунках. Тіло цікавить письменника не як самостійний предмет опису чи зовнішня ознака якогось персонажа – воно стає своєрідною знаковою системою, причому такою, яка функціонує тільки в рамках інших знакових систем, усталених традицією символічних значень. Ці значення перетікають одне в одне і таким чином взаємоінтерпретуються, а фантазія автора створює з них такі констеляції, які перекроюють сенс суспільно апробованих уявлень і норм, утілених у ідеологіях, стереотипах, забобонах, будь-яких розумових системах. Тілесність, розміщена в семіотичному полі релігії, масової культури, тоталітарної ідеології, сексуальності, стереотипів віку (молодості й старості), політики, літературних та епістемологічних кліше становить найбільш концептуальний матеріал Кундери для розігрування головних естетичних і екзистенційних карт його творчості – проблеми самототожності суб'єкта, особистої свободи, взаємовідносин кохання й сексу, принципів світового ладу [Див.:1; 226].

До своїх літературних попередників, поруч із Кафкою, Брехом, Музілем, Кундера зараховує й В.Гомбровича. Проблематика тіла у творчості як першого, так і другого у всій її антропологічній значущості не може бути вичерпана однією статтею, тому зупинимося тільки на найбільш магістральних питаннях, які продемонструють нам принципи збіги й відмінності в функціонуванні тілесності у прозі обох митців.

Подібно як у Кундери тіло грає у знакових системах політики (опозиція обличчя і маски), екзистенційного пізнання (душа й тіло), онтоло-

гії (тіло уявне й оголене), у Гомбровича саме тіло є реквізитом головного його концепту – поняття Форми (наприклад, у романі "Фердидурке" основними символами Форми є такі невід'ємні атрибути тілесності, як *geba* і *rua*). Наратор "Фердидурке", оглядаючи себе у дзеркалі, вигукує: "Ні, це зовсім не я! Це щось випадкове, щось чуже, накинута, якийсь компроміс між зовнішнім і внутрішнім, це зовсім не моє тіло!" [2; 16]. Поняття Форми у Гомбровича завжди трактувалось як феномен культури, міжособистісних стосунків, але його значення проникає також і до сфери природи, адже знаходить вираження в такому природному явищі, як тіло. Безперечно, *натуральне* тіло Гомбрович розумів дуже близько до психоаналітичних концепцій Адорно й Маркузе, тобто як психічну, або ж "другу" природу, історію, яка затверділа на природу" [3; 14]. Оскільки герой, свідомий культурного походження свого тіла, дивиться на нього як на відчужений продукт історичного процесу, в якому психіка та її усталені культурні форми переросли в "оприроднений", натуральний стан, визначальною стратегією його поведінки стає бунт проти Форми. Інструменти викривання, розхитування стабільності форм у Кундери й Гомбровича є часто дуже подібними й водночас різними, є психо-естетичні причини й наслідки такої деконструкції. Скажімо, образів *gebu* найбільш відповідало б у Кундери символічне соціальне маскування. Шанталь із повісті "Ідентичність" визнає перед своїм коханцем: "Так, я можу мати два обличчя, але я не можу мати їх одночасно. При тобі ношу іронічне обличчя. Коли я в офісі – ношу серйозне обличчя" [4; 161]. Як стверджує відавторський наратор роману "Безсмертя", винятковість і неповторність кожної людини зникає перед небезпекою великих цифр, і форми, які приймає людина у стосунках з іншими, знищують особистість: оскільки на світі "жестів набагато менше, ніж осіб (...), жест є більш індивідуальним, ніж людина" [5; 17]. Однак процес пошуку своєї ідентичності в чомусь і відрізняє героїв Кундери і Гомбровича. Якщо Гомбрович зосереджується на деконструкції Форми у складних інтеракціях, які являють собою гру за домінування, то у Кундери ієрархія і міжлюдські стосунки розвиваються і спрямовуються на особистість.

Процес наростання маски показано в романі Кундери "Жарт", де молоді комуністи на свої "не сформовані ще обличчя" натягають "маску, яка їм найбільш імпонувала, маску твердого, аскетичного революціонера" [6; 67]. Вдягання маски і накидання її іншому виявляються основними принципами міжлюдських стосунків, які полягають у розподіленні ролей і підпорядкуванні собі цього іншого. Пімко з роману "Фердидурке", який зрісся із маскою бельфера, накидає головному героєві форму незрілості, у свою чергу Юзьо мстить йому тим, що

змушує принижуватись перед сучасною пансіонаркою Зутою. Пімко постає тут уже як старе тіло, яке поклоняється перед молодим тілом, анулюючи і змінюючи в такий спосіб ієрархію вчителя й учениці до своєї протилежності й показуючи справжність героя, яка полягає в його тілесності. Така кардинальна зміна владних ролей шляхом еротичного запанування над іншим присутня і в описаній уже сцені молитви голої директорки з оповідання Кундери "Едвард і Бог".

Герой М. Кундери, який у найвідоміших його романах постає як звабник, сам був у молодості зваблений комуністичною ідеологією. Персонаж роману "Жарт", Яроміл, пригнічений браком материнської опіки й першими чоловічими поразками, шукає себе в комуністичному радикалізмі й ідеалізмі, за допомогою яких прагне звільнитися від несміливості й у гроні ідейних однолітків, у ритмі Великого Маршу подолати відчуження. Однак революція дає йому тільки фальшиву мужність і з новою силою спихає героя у незрілість. Своїм романом автор доносить до нас тезу про те, що ідеальним утіленням фанатизму нерідко стає психічно поранена молода особистість, незрілість якої є більш податливим ґрунтом для ідеологічних маніпуляцій, ніж будь-який терор і репресії. Ця ворожість щодо міфологізації молодості вступає у пряму дискусію з Гомбровичем, який ідеалізував молодість і незрілість як стан невинності й чистоти від Форми. Кундера вважав, що в ідеалізованому образі молодості порожнечу сплутали зі свободою, а невігластво з оригінальністю. Врешті-решт, його герой опиняється у ситуації, коли комуністична ідеологія себе скомпрометувала, а релігія спирається на шляхетні омани і змушує до лицемірства. Єдиним етичним імперативом залишається абсолютна свобода, єдиним справжнім прагненням – тілесне бажання. Герой уже не вірить у жодну ідеологію, не дає себе заангажувати; оскільки тіло стає єдиною об'єктивною правдою життя, саме через нього він шукає шляхів помсти світові нездійснених ідеалів. Жінка стає головним об'єктом холодної помсти, а герой – вічним звабником.

Поклик тіла підтверджує свою самототожність навіть під владним впливом культури. Незалежно від епохи і панівної епістемі, змінних еротичних ідеалів, коханців вабить одне до одного незмінна сила статевого тяжіння, яка, ламаючи всі тимчасові моральні норми й культурні заборони, виявляє свою справжню у порівнянні з ними сутність. Улюбленими героями Кундери стають так звані епічні звабники (на відміну від ліричних), що, як у романі "Нестерпна легкість буття", відходять "у своєму прагненні пізнання все далі від традиційної жіночої краси, якою вже наситились, і неминучо стають колекціонерами особливостей". За умов нечинності моральних норм, які, разом із міжлюдськими стосун-

ками, є тільки грою позірних цінностей культури, герой Кундери зависає в аксіологічній порожнечі, спрямовуючи основну енергію на пізнання жінки, а через неї – людини загалом. Пізнання за допомогою сексу позбавлене будь-якого ліризму, воно якнайбільш аналітичне, і швидше вже ця холодна аналітика, а не саме тіло є предметом жадання – пізнати найглибшу тасмницю, вирвати есенцію з екзистенції. Через це Томаш із "Нестерпної легкості буття" поєднує в собі "пристрасного бабія" із "пристрасним хірургом", шукаючи тієї неподібної жінки, яка відрізняється від інших жінок. Прагненням героя є тільки побачити жінку в момент "спазму, в якому вона стає справжньою, саме такою, якою є, автентичною, в якому нічого не вдає" [6; 153].

Виключаючи міжлюдські стосунки, пізнання Гомбровича спрямоване передусім не на іншого, яким у Кундери є жінка, а на себе, тобто героя, який підлягає нарцистичній ідентифікації з чоловічим наратором. Його ідеальною формою є особистість у генетичну мить постання власного Я, яка відповідає "стадії дзеркала" (праця Жака Лакана "Стадія дзеркала" вийшла у світ у 1936 році, за рік до появи "Фердидурке") й пов'язана з евфорійним переживанням з приводу ототожнення себе із власним дзеркальним відбиттям, тобто Формою. Проте, крім евфорії, ця фаза несе в собі певну небезпеку. Річ у тім, що форма може занадто обмежувати свободу людини. З цього приводу Лакан говорить про "панцер відчуженої ідентичності", Гомбрович у своєму "Щоденнику" – про "прокрустове ложе форми" [7; 147]. Йдеться також і про "страх перед розчленуванням", який французький психоаналітик розтлумачує як "агресивну дезінтеграцію індивідуума, що в аналізі виражається у вигляді відсепарованих від тіла членів". Особиста психічна ситуація Гомбровича була ускладнена гомосексуальними схильностями, причину яких деякі дослідники вбачають у специфічній ролі матері в формуванні особистості письменника. З.Фройд у статті "Спогади з дитинства Леонардо да Вінчі" показує механізм формування гомосексуальних схильностей, які виростають з автоеротизму на основі притлумлення любові до матері. Порушення нарцистичної самототожності персонажа, тобто цілісного, владного й гарного чоловічого тіла є результатом зламання заборони кохання до протилежної (тобто жіночої) статі; а наслідком цього розхитування нарцистичного образу є картина розкладу і розчленування.

Прикладами евфорійних тіл у романах Гомбровича є виключно молоді чоловіки – такі як парубок із "Фердидурке" чи Кароль із "Порнографії", описи яких наповнені діонісійською символікою. Однак основне естетичне навантаження несуть на собі образи дисфорійного тіла, яке свідчить про розпад ідентичності і завжди стосується заборо-

неного бажання жінки. Тому жінки як об'єкт бажання чоловічого персонажа (а саме таким чином у творах Гомбровича вони й постають) не становлять цілісності – це завжди якісь частини тіла. В тих партіях "Фердидурке", де описується кохання Юзьо до Зути, її тіло ніколи не постає цілком – з'являються тільки "лідки", "голівка", "ніжка", "ротик", "великі очі"; подібно потяг наратора до Лени (роман "Космос") обмежується такими частинами тіла, як ноги, рот, долоня, яка лежить на столі, шия, – еротизмом може бути позначене що завгодно, не тільки частини тіла, а й оточуючі предмети, які підпорядковуються асоціативній фантазії героя (як виделка, клямка в романі "Порнографія"). Через це тіла, а радше їхні частини, як об'єкти бажання майже завжди вибудовуються в уяві персонажа у таємному пов'язанні зовсім з іншими тілами і предметами. Зута споріднена в уяві Юзьо з Копирдою, її еротичним партнером, з яким, як зазначає наратор, він міг би "повернути втрачену спроможність"; також, трохи більш завуальовано, – з тілом служниці. Рот Лени постійно асоціюється зі спотвореним ротом Катасі, а бажання героя наділяють еротичними значеннями все оточення.

На відміну від жінки у Кундери, яка цікавить його героїв як об'єкт пізнання, в тому числі універсальних істин про людину, а через те являє собою цілісний суб'єкт "іншого", у Гомбровича жінки начисто позбавлені суб'єктивності. Вони не можуть бути носіями ні евфорійного, ні дисфорійного тіла, а якщо і стають такими на мить, то тільки як абстрактний символ (Альбертинка у п'єсі "Оперетка") чи андрогинічне тіло (Зута), з яким герой відразу вступає в боротьбу через гомосексуальну заборону кохання до жінки. Андрогинічне тіло Зути приваблює героя тим, що майстерно ухиляється від будь-яких посягань влади дискурсу – віку, міщанства й передусім гендеру. Вона залишається жрицею власної краси, самодостатнім тілом, до неї не чіпляються жодні культурні значення. Тому Юзьо, щоб звільнитися, прагне зруйнувати чари "сучасної пансіонарки", увіпхнувши її в дискурс материнства: няньки, плачі, іграшки, пелюшки – навіть як потенційні атрибути героїні – асоціюють її спортивне андрогинічне тіло з теплом роздобрілої мамки і тим псують чарівність її образу. Таким чином, звільнення наступає для героя тільки із запануванням над іншим, яке полягає в наділенні його гендерною роллю, адже влада Зути будувалася виключно на її позалюдськості, на плеканні додискурсивної тілесності.

Герой Кундери зваблює жінок для того, щоб у процесі еротичного зближення пізнати їхню таємницю. Герой Гомбровича ідеалізує й закохується в об'єкт, який не може опанувати, якому не може накинути

свою владу. Неможливість виплеснути еротичне жадання виливається в імагінативних конфігураціях, які часто набувають ознак садизму. Вітольд, герой "Космосу", прагне наплювати в рота Лені, вбити її, бажаючи заволодіти її тілом, навіть мертвим. У здійсненні такої стратегії персонажам Гомбровича допомагають фетиші, в яких герої шукають "слабкості", розшифрування таємниці жаданого об'єкта, щоб запанувати над ним. Таким суто еротичним обмацуванням кімнати-тіла Зути займається Юзьо, коли в пошуках слідів тієї таємниці порпається в її особистих речах, або Вітольд у кімнаті Катасі. На допомогу героям приходять символічні предмети: безнога і безкрила муха, яку Юзьо запускає у спортивний черевичок пансіонарки, та слизька жаба, ув'язнена в коробці – як атрибути предискурсивної матеріальності тіла.

Симптоматично, що подолавши в такий спосіб жіночі таємниці, герої завжди повертається до гомо- або автоеротизму. Автоеротизм набуває у Гомбровича витончених вербально-поняттєвих форм, у яких гротескно обігруються різноманітні культурні знаки і знакові системи, аж до створення своєї онаністичної новомови, як у романі "Космос", де Вітольда і Леона об'єднує таємний ритуал "бембергування", а слово "берг", яке тлумачиться як "сам до себе по своє" стає магічним заклинанням. Обряд бембергування, який Леон здійснює щороку на горі, на місці свого таємного еротичного гріха тридцятилітньої давності, у який було посвячено й Вітольда, відбувається за всіма законами сакрального релігійного ритуалу й окреслюється наратором як "космічне свинство".

Для героїв Кундери і Гомбровича тіло завжди залишається тілом фантазматичним, бажання чоловіка спрямоване не на м'ясо, що має біологічні жіночі форми, а на його значення. У романі "Жарт" Кундера розрізняє "уявне тіло" і "тіло оголене". Реквізитами першого, як не дивно, є одяг, бо не воно саме, а культурні значення наділяють його еротичною красою й привабливістю, в той час як друге, "оголене", зі своєї привабливості й безжально розкриває атрибути віку – повноту, обвислість, перезрілість. Одяг залишається єдиною ознакою статі, а саме голе тіло – парадоксально – ніби нульовим станом, буттям "людини без статевих ознак. Так, мовби стать залишалась у вбранні, а нагота була станом сексуальної нейтральності" [Цит. за: 1; 228]. У "Повільності", описуючи Юлію, наратор дивується її "наготі, роздягненій із будь-якого значення, самій в собі, чистій, яка зачаровує чоловіка" [8; 104]. Ця нагота є символом бунту, самодостатності, свободи – і саме в цьому, чи не єдиний раз, споріднюється з голою танцівницею Альбертинкою з Гомбровичевої "Оперетки". Однак такі рідкісні епіфанії є швидше винятком для героїв Кундери. Біологічне тіло і секс у нього є банальними й неліричними, тому оповідача "Безсмертя" більше збуджують "наукові

зустрічі голих жінок", натхненних читанням Лакана, ніж "оргії, під час яких кожен намагається проробляти відповідні рухи, усе відбувається однаково й має тільки один, жалюгідно єдиний сенс!" [5; 214]. Тіло, позбавлене дискурсивних значень, є нездійсненим ідеалом, недоступним для нормальної людини, образом з ніцшеанського "Заратустри", який прагнув летіти "у найдалше майбутнє, у південніші півдні, про які не снів іще жоден художник; туди, де боги соромляться всякого одягу" [9; 144].

Власне, для героїв Кундери у коханні немає нічого, крім сексу і аналітичної свідомості, яка часто умовно називається у нього "душею". Тому наратора "Жарту" займає те, як душа намагається подолати монотонність статевих зносин: або погорджуючи тілом і використуючи його як матеріал для своїх фантазій, або зневажаючи його тим, що ігнорує його х. ання, скеровуючи свої думки на абсолютно абстраговані предмети. Коментуючи думку Фрейда про те, що новизна є необхідною передумовою насолоди, Р.Барт пише, що з одного боку стоїть масова вульгарність як продукт мовних імперативів, чужа насолоді, а з іншого – невтримний (маргінальний, ексцентричний) потяг до нового, який може призвести до руйнування дискурсу як такого [10; 495]. Герої Гомбровича і Кундери спрямовують усі зусилля на те, щоб подолати Форму, банальність тіла і сексу, їхні дії мають на меті пошук насолоди, таємниці якої приховується у постійній новизні. Такою новизною стала перша зрада Тереси ("Нестерпна легкість буття"): її збуджувало те, що тіло чинило усепереч бажанням душі і це "світло неправдоподібності стало причиною того, що вперше її тіло втратило банальність". Більше того, Кундера неодноразово демонструє, що єдиною умовою подолання банальності часто стає святотатство – як найміцніший засіб для збудження через руйнування непорушних до цього часу цінностей. Душа Тереси не могла відірвати погляду від родинки "над трикутним оволосінням, їй здавалося, що цей знак є печаттю, яку вона сама (душа) поставила на тілі, і що чужий член рухається у блюзнірській близькості від цієї святої печаті" [11; 172].

Описана на початку виступу богохульна сцена з оповідання "Едвард і Бог" повертає героєві чоловічу спроможність, а її перебіг (імперативний тон Едварда, який звертається до своєї начальниці, нетерпимі накази стати на коліна і промовляти голосно молитву) нагадує епізод із "Порнографії" Гомбровича, коли біля смертного одра Амелії Фридерик ставить усіх на коліна, у тому числі вимагає цього й від зв'язаного пораненого хлопця, якого садовлять нарешті у відповідній позиції інші учасники дійства, "стероризовані авторитетом" героя. Річ у тім, що хлопець, "цей пишний брудний божок", діонісійський образ, неодноразово

кваліфікувався в епізоді як "тіло", як ще одне тіло, яке лежало недалеко від тіла Амелії, а ці двоє, у свою чергу, були об'єднані перверзійною сценою еротичного забарвлення: Амелія вночі напала на хлопця і вкусила його, той у сутолоці вдарив її ножом. І ось вже у сцені біля смертного ложа наратор значущо запитує: "Це тіло? Що означало це тіло тут? Чому він лежав? І так... це було повторення Кароля, але на кілька тонацій нижче... і раптом у кімнаті молодість виросла не тільки кількісно (бо одне двоє, а інша річ троє), але і в самій якості своїй стала іншою, дикішою й нижчою. І відразу ж, ніби як наслідок, ожило тіло Кароля, підсилене, спотужніле, а Геня, хоч на колінах і побожна, звалилась всією білістю своєю у сферу грішних і таємних порозумінь з обома ними" [12; 72-73].

"Порнографія" вражає витонченістю еротичної гри, яку ведуть двоє зрілих чоловіків, маніпулюючи не так поведінкою підлітків, як тими значеннями, що можуть бути їй приписані. Оце наділення своїм значенням і відповідне позбавлення якогось не свого значення інших є головною еротичною стратегією героїв Гомбровича, яка зводиться до опанування об'єкта еротичного бажання. Але важливим є й елемент естетичної новизни, естетизації цього об'єкта, новостворення його за власним режисерським проектом, який дозволяє побороти неспроможність. У "Порнографії" до еротичного дійства залучені буквально всі герої і предмети. Фридерика показано в романі у стані кризи нарцистичного тіла, викликаного старінням. Апогеєм метафоричного опису є образ хробацтва, яке "жирувало на ньому, як на трупі" і яким він заражає й наратора твору. Разом з тим розчавлення хробака підлітками, Каролем і Генею, об'єднаних очевидним *sex-appeal*'ом, згодом перехрещення їхніх ніг у альтанці, розташування на возі, де вони – усе це, звісно, з певної перспективи – становили ніби одне тіло, асоціація двох тіл, Амелії і Юзека, і сцена поклоніння побожної Амелії перед атеїстом Фридериком, нарешті, серія вбивств, які остаточно поєднують еротичним зв'язком двох або і трьох підлітків, – уся ця навіть не еротика, а справжня порнографія повертають героєві втрачену спроможність. Подібне відбувається з персонажем "Космосу", який розряджає притлумлене еротичне напруження, вкладаючи палець у рота трупа. Як наслідок – образ ялової, випаленої сонцем землі змінюється зливою – діонісійською метафорою, яка в міфології символізувала еякуляцію.

Подолання аксіологічної ентропії, в яку потрапили тіло і секс у новіші часи, для героїв Кундери і Гомбровича можливе не тільки шляхом естетизації і гарячкового заглиблення в нове. У повісті "Повільність" Кундера виступає проти перенесення пуританського утилітаризму у сексуальне життя, в якому швидкий оргазм стає

самоціллю. Своїх ідейних союзників письменник знаходить серед лібертинів і епікурейців, а гедонізм експериментально верифікує як певний антидотум на хворобу швидкості, яка побиває ХХ століття. Неперевершеним гедоністом є Леон, герой Гомбровичевого "Космосу", який ступінь отриманої насолоди ставить у залежність від здатності до "мікроскопування" і "дозування", показучи свою теорію на прикладі шести ієрархічних ступенів споживання карамельки або обертання ячної шкаралупи: "усе залежить від того, як її обертати. Можна обертати її невинно, а якби сподобалось, то можна "обертати її сильніше, гм" [13; 143]. Наратор, який у інших творах суворо засуджує декадентську зрілість, у цьому творі повертається обличчям до Леонової гедоністичності, яка полягає в автоеротизмі.

Для героїв Гомбровича і Кундери тіло, його знаки і значення, існують переважно як засіб для досягнення двох основних цілей: вилучення людини з культурного дискурсу і пошук голої екзистенції та естетизація для подолання ціннісної ентропії. Ця естетизація у обох письменників має, однак, різне забарвлення. Кундера, особливо у французьких повістях, все далі відходить від своєї ж програми "відкривати те, що приховується в кожному з нас", спрямовуючи увагу не на життя, а на літературу, відразу вкладаючи в соматичну сферу однозначну інтерпретацію. Пізнання людини як тіла дедалі більше набуває в нього характеру відчитування літературних знаків, а головним візаві стає не екзистенція, а західноєвропейська цивілізація. Еротична естетизація у Гомбровича часом близька до Кундери (як, скажімо, "еротична геніальність" двох підліткових тіл, у якій Вацлав, герой "Порнографії", вбачає жажливішу перверзію, ніж якби вони займалися нормальним сексом), але найчастіше вона є агресивною і обесивною, танатичною, що зближує автора "Фердидурке" з еротизмом Ж.Батая. Антропологічне пізнання у Гомбровича не тяжіє, як у Кундери, до пошуку недолугої епіфанії тіла (адже, пам'ятаємо, що від маски можна втекти тільки до іншої маски), воно розділене між абсолютною епіфанією молодості як андрогину і агресивним, ніцшеанським нав'язуванням влади. Для героя "Космосу", який прагнув пізнати Лену, відкривається для пізнання цілий космос. І людське тіло, і все оточення пронизане у творах Гомбровича фукіанськими дискурсами влади, тому його еротизм, який може посісти будь-яку річ і будь-яке явище, є безмежним.

Список використаних джерел та літератури

1. Fiut A. Być (albo nie być) środkowoeuropejczykiem. – Krakow, 1999.
2. Gombrowicz W. Ferdurke. – Krakow, 1997.
3. Жижек С. Метастази насолоди. – К., 2000.

4. Кундера М. Подлинность. – СПб., 2003.
5. Кундера М. Бессмертие. – СПб., 2002.
6. Kundera M. Žart. – Warszawa, 1991.
7. Gombrowicz W. Dziennik. – Т. 1. – Krakow, 1997.
8. Кундера М. Неспешность. Подлинность. – СПб., 2003.
9. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. – К., 1993.
10. Барт Р. Удовольствие от текста // Избранные работы. – М., 1994.
11. Кундера М. Невыносимая легкость бытия. – СПб., 2002.
12. Gombrowicz W. Pornografia. - Krakow, 1997.
13. Gombrowicz W. Kosmos. - Krakow, 1997.

S. Jakowenko. Semiotyka ciała w prozie Witolda Gombrowicza i Milana Kundery.

W artykule ujawnia się semiotyka ciała oraz rola ciała w systemach znakowych polityki, poznania egzystencjalnego, ontologii.

S. Yakovenko. Body Semiotics in the Prosaic Works of Witold Gombrovich and Milan Kundera.

The paper features the body semiotics and its importance in the politics semiotic systems, existential knowledge and ontology.